

شخصیت زن در سبک فکری نظامی بر اساس دیدگاه سیمون دوبووار (مطالعه موردی: خمسه نظامی طهماسبی)

چکیده

زن به عنوان یکی از اعضای جامعه بشری که نقش مهمی در بقای جوامع داشته است در آثار ادبی و هنری مختلفی موضوع بحث و بررسی بوده است. یکی از شاعرانی که به این مضمون پرداخته است نظامی گنجوی است. این اثر بعدها توسط هنرمندان دوره صفوی مصور گردید. بررسی و بازشناسی شخصیت زن در این اثر ادبی و هنری می‌تواند روشنگر نقش و جایگاه زن در این مقطع تاریخی باشد. روش تحقیق به صورت کتابخانه‌ای و نوع آن، تحلیلی-توصیفی است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در مقایسه با معاصران و مقتضیات زمان، زن در سبک فکری نظامی جایگاهی نسبتاً متعالی و قابل احترام داشته است؛ این مسئله در برخی زمینه‌ها با دیدگاه سیمون دوبووار قابل مقایسه و در برخی زمینه‌ها نیز کاملاً با دیدگاه دوبووار متفاوت است؛ نظامی و دوبووار از این نظر که به زن شخصیتی مستقل و آزاد قائل هستند، دارای اشتراک فکری هستند اما در برخی زمینه‌ها از جمله بحث تأکید بر جنسیت و بُعد جسمانی و همچنین بُعد معنوی شخصیت زن، تفاوت‌های معناداری میان سبک فکری نظامی و دیدگاه سیمون دوبووار وجود دارد؛ دوبووار در همه زمینه‌ها به زن آزادی مطلق قائل است و در عین حال، نیازهای زن را به بُعد جنسی و جسمی محدود می‌کند اما در سبک فکری نظامی، زن دارای ارج و مقامی والا است که می‌تواند شخصیتی رشدیافته داشته باشد و به والاترین مراتب اجتماعی و عرفانی ارتقا یابد. بنابراین در مجموع، نظامی در اثر بهره‌مندی از آموزه‌های اسلام و عرفان اسلامی، به زن جایگاهی متعالی‌تر از دوبووار قائل است و تقریباً تمامی جنبه‌های شخصیتی زن را مورد توجه قرار داده است اما سیمون دوبووار در اثر تأکید بر حضور صرف زن در جامعه و توجه به بُعد جسمی و جنسی او، صرفاً نیازهای مادی و دنیوی او را در نظر گرفته است.

اهداف پژوهش:

۱. واکاوی شخصیت زن در اندیشه نظامی و سیمون دوبووار.
۲. بررسی شخصیت زن در خمسه نظامی طهماسبی.

سوالات پژوهش:

۱. مهم‌ترین مشخصه‌های زن در دیدگاه نظامی و سیمون دوبووار چیست؟
۲. مهم‌ترین مشخصه‌های زن در خمسه نظامی چیست؟

کلیدواژه‌ها: نظامی، سیمون دوبووار، شخصیت زن، خمسه نظامی طهماسبی.

مقدمه

جایگاه زن در جامعه همواره یکی از بحث‌برانگیزترین مباحث در ادبیات و فلسفه و روانشناسی و علوم اجتماعی و ... بوده است؛ به طوری که پژوهشگران همواره در این زمینه اظهار نظر کرده و جایگاه و مسئولیت‌هایی را برای زنان قائل شده‌اند. وجه مشترک اکثر نظریه‌هایی که در مورد زنان مطرح شده است، میزان و مرزهای حضور زنان در جامعه است، به طوری که برخی همچون دوبوووار، حد و مرزی برای حضور زنان در جامعه و فعالیت‌های اجتماعی آنان قائل نبوده و از نیازها و کارکردهای عاطفی زن غافل شده‌اند و برخی نیز تحت تأثیر آموزه‌های ایدئولوژیک و قرائت‌های قشری از مذهب، حضور زن را محدود به خانه دانسته و او را از حضور در جامعه منع کرده‌اند. البته نظریه‌هایی نیز وجود دارد که حدّ وسط را رعایت کرده است. شخصیت مجموع خصایص باطنی و رفتارهای اجتماعی یک شخص و مجموعه خصوصیات یک انسان است. ترکیب «شخصیت زن» که مترادف «هویت زن» است در آثار ادب‌پژوهان و فرهنگ‌ها به تصریح از آن یاد شده است. نگاه هویتی به زن موجب می‌شود تا زن از حالت شیء بودن و یا ابزار کار بودن در خدمت اشاعه مصرف‌زدگی و استثمار، خارج شده و ضمن بازیافتن وظیفه فردی، بتواند در عرصه اجتماعی پیشاهنگ و خود هم‌رزم مردان در میدان‌های فعال حیات باشد و در نتیجه پذیرای مسئولیتی خطیرتر و در دیدگاه اسلامی برخوردار از کرامتی والاتر باشد. بنابراین مقصود از شخصیت زن در میادین فردی و اجتماعی ویژگی‌ها و فعالیت‌هایی است که موجب تعالی و یا سقوط او می‌گردد. در واقع شخصیت زن مقوله‌ای است که در آثار شعرای کلاسیک چون سعدی، خاقانی، فردوسی، عطار و ... اجتناب‌ناپذیر است و این موجب می‌شود تا در عصر زن ستیز قرن ششم نظامی در خمسه بی‌بدیل خود به حضور زنانی متفاوت بپردازد و دیدگاهی مشخص نسبت به زن را ارائه نماید.

انسان مدرن، در جهان امروز، تنها با ظهور انقلاب صنعتی آن‌چنان متحول گشت که خواهان برابری حقوق زن و مرد شد و این اندیشه اندک اندک در گوشه و کنار جهان طرفدارانی بسیار یافت. سیمون دوبوووار فیلسوف فرانسوی که طرفداران فمینیسم او را از خود می‌دانند، طی کتابی معروف به نام «جنس دوم» ضمن ارائه عقایدی نزدیک به فمینیسم در جلد دوم این کتاب، شخصیت زنان را به چهار دسته: زن نارسیم، زن عاشق، زن عارف و زن مستقل تقسیم می‌کند. بن‌مایه‌های فلسفی عقیده سیمون را می‌توان در خمسه نظامی نیز مشاهده نمود. خمسه یا پنج گنج سرشار از شواهد این شخصیت‌ها است و به نظر می‌رسد رویکرد نظامی و سیمون دوبوووار در ارائه شخصیت‌های زن با یکدیگر مشابهت‌هایی دارد. این جستار در پی پاسخگویی به این پرسش است که زن در سبک فکری نظامی دارای چه اهمیت و جایگاهی است و همچنین، هم‌اندیشی نظامی در ارائه شخصیت‌های زنانه با دوبوووار چگونه است و این مشابهت در رویکرد، تا چه اندازه در خمسه نظامی و نسخه مصور آن خمسه نظامی طهماسبی نمود یافته است؟

جستجو در کتابخانه‌ها و پایگاه‌های نمایه‌سازی داده‌های پژوهشی نشان می‌دهد که تاکنون هیچ تحقیقی مستقلی در زمینه موضوع این پژوهش نوشته نشده است. فرخ‌نیا (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «بن‌مایه‌های عرفان گنوسی در داستانی از هفت پیکر نظامی» ردپای اندیشه‌های گنوسی از جمله دوگانگی ماده و روح، هبوط، اسارت، فراموشی و

غربت، بدبینی، شناخت و ... را در داستان پنجم هفت‌پیکر به‌عنوان داستان ماهان بررسی کرده است. آنچه در این مقاله با این جستار مطابقت دارد سیمای زنان عفربیتی است که در قالب زیبارویان بر ماهان وارد شدند و او را فریفتند. زنان عفربیت که در واقع همان شیاطین بوده‌اند، با نظریه نارسیمی مطابقت می‌کنند و این شخصیت در این حکایت از دید نظامی شخصیتی اهریمنی است. ناصری (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «مضامین تعلیمی و تربیتی در هفت‌پیکر» به بررسی تعالیم و پندهای تربیتی در هفت‌پیکر پرداخته است؛ این زنان با دلبری‌های خود درس‌هایی چون خدانشناسی و خداجویی، عدل‌گرایی و ظلم‌ستیزی، خردورزی و خردگرایی، علم و هنر و... را به بهرام پند می‌دهند و آموزگاری اخلاق، ویژگی بارز زنان عاشق در هفت‌پیکر است. دشت ارژنه (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی بازتاب اساطیر یونان در آثار نظامی گنجوی» به بررسی شخصیت‌های مردانه و زنانه‌ای پرداخته که با اسطوره‌های یونانی مطابقت می‌کنند. حسینی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «آرمانشهر زنان، مقایسه تطبیقی داستان شهر زنان در اسکندرنامه شاهنامه فردوسی و اسکندرنامه نظامی با اسطوره‌های کهن یونانی و داستان‌های اتو پیایی» به داستان شهر زنان در اسکندرنامه فردوسی و نظامی پرداخته است. در آثار یاد شده به بررسی تطبیقی نظر نظامی و دوبووار پرداخته نشده لذا این گفتار بر پایه روش توصیفی و تحلیلی - تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای در صد پاسخگویی به این مسئله است.

نتیجه‌گیری

بررسی جایگاه زن در سبک فکری نظامی و سیمون دوبووار نشان می‌دهد که مشابهت‌های قابل توجهی از حیث طبقه‌بندی زنان و برخی ویژگی‌های شخصیتی آنان در سبک فکری نظامی و دیدگاه سیمون دوبووار دیده می‌شود؛ البته این به معنای تشابه کامل دیدگاه نظامی و دوبووار نیست و آن‌ها در برخی زمینه‌ها نیز دیدگاهی کاملاً متفاوت با یکدیگر دارند. در مجموع، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در شخصیت‌های زنانه سیمون، زن نارسیمیسم، با غرور و سرکشی‌های خود جلوه‌ای منفور دارد و نظامی هم در معرفی این شخصیت، به صفات ناشایست آنان اشاره می‌کند در معرفی زن عاشق، نظامی برخلاف سیمون دوبووار، زانی با عفت و حیا پیشه را در عشق ورزی معرفی می‌نماید؛ خردمندی ویژگی بارز زنان عاشق در خمسه است. صفتی شایسته که زنان عاشق سیمون، فرسنگ‌ها از آن فاصله دارند. نظامی در معرفی زنان عارف، آنقدر زن را متعالی می‌داند که آنان چهره‌ای ایزدی به خود می‌گیرند و علی‌رغم زنان عارف دوبووار از هیچ لذت جسمانی بهره نمی‌برند. حکیم گنجه در معرفی این زنان، سیمایی آرمانی از شخصیت زن را به نمایش می‌گذارند. نگاه پسندیده و واقع‌گرای نظامی به زن را می‌توان در شخصیت زن مستقل زنانه یافت، زانی آزاده که همدوش مردان در عرصه جامعه حضور دارند و قلم بطلان بر کژاندیشی‌ها و زن‌گریزی‌های حضور زنان در این صحنه را می‌کشند. با وجود نزدیکی دیدگاه نظامی و دوبووار در سایر شخصیت‌ها، شخصیت زن مستقل نقطه تلاقی و گره‌خوردگی سبک فکری نظامی با سیمون دوبووار است که هر دو اندیشمند برآنند که زن می‌تواند و باید در

هر عصری هم در خانواده و هم در جامعه نقشی فعال داشته باشد؛ اگرچه باز در این زمینه نیز نظامی جایگاهی معنوی و متعالی برای زن قائل است. زن مستقل در اندیشه نظامی بیگانه از جامعه امروز نیست و او در هر عصری حضور دارد.

منابع:

- اعوانی، غلام رضا؛ دادبه، اصغر و بادنج، حسن. (۱۳۸۹). «انسان کامل به روایت ابن عربی»، فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، شماره ۳۴، صص ۱۶۰-۱۳۵.
- حاجی نژاد، سارا. (۱۳۹۶). "تحلیل نگاره‌های خمسه نظامی طهماسبی در بستر تاریخی-هنری مکتب نگارگری تبریز صفوی". چهارمین همایش ملی متن پژوهی ادبی نگاهی تازه به متون تاریخی.
- حسن، زکی محمد. (۱۳۸۸). هنر ایران در روزگار اسلامی. تهران: صدای معاصر.
- حسینی، مریم. (۱۳۸۵). «آرمان شهر زنان مقایسه تطبیقی داستان شهر زنان اسکندرنامه شاهنامه فردوسی و اسکندر نامه نظامی با اسطوره‌های کهن یونانی و داستان‌های اتو پیایی»، پژوهش زنان، شماره ۳، صص ۱۳۱-۱۱۷.
- حسینی، مریم. (۱۳۸۷). «بررسی تطبیقی سیمای زن در آثار خاقانی و نظامی»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، شماره ۲۳، صص ۸۹-۱۱۰.
- حیدری نوری، رضا. (۱۳۹۳). «انسان کامل از نگاه نظامی»، پژوهش‌های اعتقادی-کلامی، شماره ۱۳، صص ۹۸-۷۳.
- خطیب، رفعت؛ سرور یعقوبی، علی. (۱۳۹۹). «بررسی و مقایسه جایگاه زنان در روایت‌های محمود دولت آبادی، احمد محمود، فریبا وفی سپیده شاملو»، ماهنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، شماره ۹(۵۵)، صص ۱-۲۴.
- دوبووار، سیمون. (۱۳۷۹). جنس دوم، ترجمه قاسم صنعوی، چاپ دوم، تهران: توس.
- رید، ایولین. (۱۳۸۷). مادرسالاری (زن در گستره تاریخ)، ترجمه افشنگ مقصودی، تهران: گل آذین.
- رهنورد، زهرا. (۱۳۹۲). تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی. کتاب آرایبی، تهران: سمت.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۹۴). پله پله تا ملاقات خدا، چاپ سی و چهارم، تهران: علمی.
- _____ (۱۳۸۶). پیر گنجه در جست و جوی ناکجاآباد، چاپ چهارم، تهران: نشر سخن.
- زمانی، کریم. (۱۳۸۶). میناگر عشق (شرح موضوعی مثنوی معنوی)، چاپ پنجم، تهران: نی.
- ستاری، جلال. (۱۳۷۵). سیمای زن در فرهنگ ایرانی، چاپ دوم، تهران: مرکز.
- سعیدی سیرجانی، علی اکبر. (۱۳۸۵). سیمای دو زن، چاپ دهم، تهران: پیکان.
- سیمپسون، ماریانا شرو. (۱۳۸۰). شعر و نقاشی ایرانی: هفت اورنگ سلطان ابراهیم میرزا. مترجم عبدالعلی براتی، فرزاد کانی، تهران: نسیم دانش..
- شایسته فر، مهناز. (۱۳۸۶). "جایگاه مضمونی و زیبایی‌شناسی شعر در نگاره‌های خمسه شاه طهماسبی". فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۷، صص ۷-۲۲.

شریفزاده، محمدرضا؛ تقدس نژاد، زهرا. (۱۳۹۸). "بررسی تطبیق داستان نگاره مجنون در میان ددان خمسه طهماسبی با نگاره پارچه مضبوط در موزه بوستون به شماره ثبت ۲، ۱۹۲۸، براساس نظریه بینا متنیت". فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۴، صص ۴۶-۲۹.

شمس الدین، محمد مهدی. (۱۳۷۶). حدود مشارکت سیاسی زنان در اسلام، ترجمه محسن عابدی، لبنان: بعث.

فتاحی، ذکیه. (۱۳۹۳). «نگاه مشترک ابن عربی و مولوی (درباره منزلت حقیقی زن در خلقت)»، زن و جامعه، شماره دوم، صص ۸۵-۱۰۴.

فغفوری، رباب؛ بلخاری قهی، حسن. (۱۳۹۲). "نمود معماری صفوی در نگارگری مکتب دوم تبریز"، اولین همایش بین المللی نوآوری و تحقیق در هنر و علوم انسانی.

مشایخ سنگ تجن، زینت؛ حیدری، فاطمه. (۱۳۹۶). «تحلیل هویت و جایگاه زن در «سووشون» سیمین دانشور و «پرنده من» فریبا ولی»، فصلنامه تخصصی تفسیر و تحلیل متون زبان ادبیات فارسی (دهخدا)، شماره ۳۴، صص ۱۷۷-۱۵۷.

کریم زاده تبریزی، محمدعلی. (۱۳۷۶). احوال و آثار نقاشان قدیم ایران. تهران: مستوفی.

ممیزی، فاطمه؛ بهمنی مطلق، یدالله. (۱۳۹۲). «خمسه نظامی؛ نردبان صعود زن»، فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، شماره هجدهم، صص ۴۰-۲۵.

منصوری میمندی، مهرنوش. (۱۳۹۷). «بررسی سیمای زن در آثار امیرخسرو دهلوی و مقایسه آن با روان شناسی زنان در نظریه تونی گرنه»، فصلنامه تخصصی سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، شماره ۲ (۴۰)، صص ۳۵۶-۳۳۵.

ناصری، فرشته؛ فرزاد، عبدالحسین. (۱۳۹۲). «تحلیل جلوه های ادبیات غنایی در سه منظومه نظامی با تکیه بر نقش زن (خسرو و شیرین، لیلی و مجنون هفت پیکر)»، تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، شماره ۱۵، صص ۲۱۳-۱۸۵.

نبئی، مینا؛ فرصتی جویباری، رضا. (۱۳۹۲). «بررسی جایگاه زنان در امثال و حکم فارسی با رویکرد جامعه شناسی»، فصلنامه تخصصی تحلیل و نقد متون زبان و ادبیات فارسی، شماره ۱۶، صص ۱۷۶-۱۴۵.

نظامی، الیاس بن یوسف. (۱۳۹۵). خسرو و شیرین، به تصحیح سعید حمیدیان، چاپ شانزدهم، تهران: قطره.

_____ (۱۳۷۳). گزیده اسکندرنامه، توضیح عبدالمحمد آیتی، تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

یزدانی، زینب. (۱۳۷۸). زن در شعر فارسی (دیروز- امروز)، تهران: فردوس

یزد خواستی، بهجت. (۱۳۸۴). «مروری بر افکار سیمون دوبووار، مطالعات راهبردی زنان- شورای فرهنگی اجتماعی»، زنان و خانواده، شماره ۲۹، صص ۵۹-۳۹.